

ОӘЖ 159.923.5

**ЖОҒАРЫ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ МАМАНДЫҚ ТАҢДАУДАҒЫ
ТҮРТКІЛЕРІ**

Ахтанов Дінмұхамет Талғатұлы

dima_kz_2000@mail.ru

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің, Психология мамандығының 4
курс студенті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Ғылыми жетекшісі - Г.Айкинбаева

Дүниежүзінде бәсекеге қабілетті елу ел болу үшін, бәсекелестік деңгейінде өнімдер өндіруге, бар байлықтың барған сайын құнды болуына, жаһандану үрдерісінің талаптарына сай болуға шақырады. Ол талап мектепте оқушыларға кәсіптік бағдар беру ғана емес, нақтылы кәсіби бағдарлау міндеті болып отыр. Кәсіби біліктілік, кәсіби шыңдалу қазіргі жағдайда жалпы білім беретін бағдарламалар негізінде жеке адамды қоғамдағы өмірге бейімдеу міндеттерін шешуге, кәсіптік мамандықты саналы түрде меңгеру үшін негіз жасауға бағытталған кәсіптік бағдарламалар және жалпы білім деңгейін дәйекті түрде арттыру сабақтастығымен шешіледі [1].

Кәсіптік бағыт беру саласы күрделі де алуан түрлі. Ол экономикалық, әлеуметтік, психологиялық-педагогикалық, т.б. қатынастарды қамтиды. Кәсіптік бағыт беру ісін жүргізу кадрлар даярлауды жоспарлаумен, білім беру жүйесін одан әрі жетілдірумен тығыз байланысты. Сондықтан да, бұл бағытта көптеген ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілген.

Көптеген ғалымдардың (Е.Климов, Н.Н.Захаров, С.Н.Чистякова, А.Е.Голомшток, В.Д.Симоненко т.б.) еңбектерінде мектептегі кәсіптік бағдар, жұмысының мазмұны, формалары мен әдістері, мамандық таңдаудағы түрткілер қарастырылған. Қазақстан Республикасында бұл мәселеге арналған маңызды зерттеу жүргізгендер мен еңбек жазғандар

қатарына бірқатар ғалымдарды Ж.Р.Баширова, М.Ә.Құдайқұлов, Қ.Бержанов, Ә.Мүслімов, Д.Қ.Пошаев, Н.Д.Дәулетов және т.б. ғалымдарды атап өтуге болады [2].

Кәсіби өзін-өзі анықтау мәселесі, ертең еңбек нарығына шығатын және қоғамның өндіруші күші болатындардың кәсіби «мен» туралы идеялары өте өзекті. Мамандық пен кәсіптік білім беру мекемесін, жұмыс түрін таңдау бойынша түпкілікті шешім қабылдау процесі, жалпы білім беретін мектептің қорытынды сыныптарында жүргізіледі. Бұл таңдауға әсер ететін факторларды зерттейтін көптеген ғалымдар 8 факторды анықтайды:

1. Отбасы мүшелерінің жағдайы. Белгілі бір мамандықты таңдауда көбінесе отбасы басты фактор болып табылады. Отбасы мамандық пен оқу орнын таңдауға құрметпен немесе сыйламаушылықпен қарауы мүмкін. Таңдауға отбасының әсер ету әдістері өте өзгеше болуы мүмкін: жұмсақтан (кеңестен) қатаңға дейін (қатерлермен қатаң нұсқаулар) [3].

2. Тұрғылықты жері бойынша өкілдік ететін оқу орындары. Көбінесе шағын қалаларда, тіпті ауылдық жерлерде оқу орындарының жеткілікті ассортименті жоқ, демек жастар алатын мамандықтар ауқымы болмайды. Мұндай жағдайда бітірушінің ата-анасы оны мамандық таңдауы кең жерге оқуға жіберуді немесе қолда бар баламалардан таңдау жасауды шешуі керек.

3. Достардың позициясы. Кейде оқу орнын немесе мамандықты таңдау «компания үшін» жүзеге асады.

4. Бедел. Көбінесе мектеп түлектері сәнді мамандықтарды игеруге ұмтылады. Бірақ адам өмір сүретін аумақтың еңбек нарығында оларға қажеттілік әрқашан болмайды [4].

5. Тәрбиешілер мен мектеп мұғалімдерінің ұстанымы. Мұғалімдер оқушының қасиетін және бейімділігін көре алады, бірақ өкінішке орай, олар әрқашан кәсіби ұсыныстар бермейді.

6. Түсіну. Мектеп түлектері болашақта жұмыс істегісі келетін белгілі бір аумақтың еңбек нарығының құрылымы туралы мектеп бітірушілері үшін жеткілікті ақпараттың болуы (бітіру кезінде еңбек нарығының құрылымы қандай болатыны туралы болжамды ақпарат) өте маңызды.

7. Жеке кәсіптік жоспарлар. Мектеп бітірушінің болашақта не істегісі келетіні туралы идеяларының жиынтығын құрайды.

8. Қабілеттер, бейімділіктер. Ерекше бейімділік пен жеке қасиеттердің болуы оған белгілі бір іс-әрекетте көмектеседі, қойылған міндеттерді тиімді шешуге ықпал етеді, бұл іс-әрекетке ерекше қызығушылық тудырады.

Әдетте, аталған факторлар болашақ мамандықты таңдауға шамамен олардың тізбектелуіне әсер етеді. Яғни, фактор неғұрлым жоғары болса, соғұрлым оның күші болады.

Осылайша, мамандық таңдауда мектеп бітірушінің жеке кәсіптік жоспарлары, оның қабілеті мен бейімділігі көп жағдайда ескерілмейді. Туыстардың пікірі, достарының, жолдастарының позициясы, елді мекенде осы немесе басқа оқу орнының болуы үлкен әсер етеді. Көріп отырғандай, саналы таңдау туралы айтудың қажеті жоқ. Мүмкіндіктер, бейімділіктер мен жеке кәсіби жоспарлар бұл тізімде соңғы орындарда. Бірінші кезекте басқалардың пікірі мен мәжбүр қажеттілік (оқу орнының немесе қажетті мамандықтың болмауы). Бұдан шығатын қорытынды – мамандық пен оқу орнын саналы түрде таңдай алатындар аз.

Алайда, мамандық таңдау тек адамның қабілетіне негізделуі мүмкін емес. Кәсіби өзін-өзі анықтау жеке өзін-өзі анықтаудың бір бөлігі болып табылады, адам өзі туралы бұрыннан бар идеяларына сәйкес келетін мамандықтарды таңдайды, ол өзін бекіте алады.

Сондықтан, қазіргі кездегі біздің елдегі әлеуметтік-экономикалық өзгерістерге байланысты болашақ мамандықты саналы түрде таңдаудың тағы бір мәселесін атап өткен жөн. Дамыған нарықтық экономика өзін-өзі, сондай-ақ рухани және материалдық құндылықтарды құруға бағытталған өнімді тұлғалық типке негізделген. Жоспарлы экономикадан өз еңбегінің нәтижесіне байланысты емес пайда мен материалдық игіліктерді күтумен өмір сүретін өнімсіз тип пайда болды.

Жоғары сынып жасында оқуға деген ынталандыру мыналарды қиындатады: бір оқу пәндеріне басқалардың ассимиляциясына тұрақты қызығушылық, оқу сабақтарының монотондылығына қанағаттанбау, оқу іс-әрекетінің шығармашылық және проблемалық іздеу нысандарының болмауы, мұғалім тарапынан қатаң бақылау формаларына теріс көзқарас, өмір жолын таңдаудың ситуациялық мотивтерін сақтау (мысалы, жолдасқа ұқсас), кедергілерге тап болған кезде қарыздың әлеуметтік мотивтерінің жеткіліксіз тұрақталады.

Жоғарыда айтылғандардан жастардың көпшілігінде мамандық таңдау қоғамда қалыптасқан стереотиптерге негізделеді, бұл мамандық әлемінде өзін табуға кедергі келтіреді және психологиялық қиындықтар туғызады. Бірінші қиындық: "жұмыс" және "мамандық" ұғымдарының сәйкес келмеуі. Екінші қиындық: жалақы мен өз мүдделері арасындағы сәйкессіздік.

Кәсіби өзін-өзі анықтауға, білім алуға және жастарды қазіргі жағдайда одан әрі жұмысқа орналастыруға байланысты қиындықтардың ерекшелігі осы қиындықтарды шешу үшін жаңа жұмыс түрлерін іздеуді қажет етеді.

Нарықтық экономика жағдайында жастардың кәсіби өзін-өзі анықтауын консультациялық сүйемелдеудің басты мақсаты - жастардың өз автономиясын түсінуі және олардың білім беру траекториясы мен мансаптық өсуі үшін жауапкершілікті қабылдауы болып табылады. Автономды тұлға өзінің қабілеттері мен мүдделері, артықшылықтары мен кемшіліктері, ықтимал объективті кедергілер және оларды жеңу жолдары туралы түсінікке ие. Жалпы, ол белсенді өмірлік ұстанымымен және жетістікке деген көзқарасымен ерекшеленеді.

Жоғары сынып жасындағы танымдық мотивтердің дамуын бақылауда. Барлық зерттеушілер осы жаста танымдық мотивтердің маңызды таңдамалылығын атап өтеді және бұл таңдамалылық жоғары сынып оқушыларының пәнге деген ынтасыз қызығушылығымен ғана емес, сонымен қатар мамандық таңдауымен де байланысты. Білімге деген қызығушылық тереңдей түседі, пәннің заңдылықтарына ғана емес, ғылым негіздеріне де әсер етеді. Теориялық және шығармашылық ойлау әдістеріне қызығушылық ретінде білім алу жолдарына деген қызығушылық артады. Жоғары сынып оқушылары мектептегі ғылыми қоғамдарға, сабақтағы ғылымизерттеу жұмыстарына қуана қатысады. Сонымен бірге, оларды танымдық іс-әрекеттің өнімділігін (тиімділігін) арттыру жолдары да қызықтырады, бұл олардың мәдениетке, ой еңбегін ұтымды ұйымдастыруға арналған оқу құралдарына деген қызығушылықтарынан көрінеді. Өзін-өзі тәрбиелеу әрекетінің мотивтері мен әдістері қарқынды дамып келеді [5].

Бүгінгі таңда мамандық таңдаудың негізі-бұл адамның болашақ туралы идеялары, оны қазіргі жағдайдан тыс шығарады және оны дамыту бағдарламасы болып табылады. Автономды тұлға кәсіптер әлемінде бағдарланады: ол кәсіби қызметтің мағынасын көрсетеді, кәсіптердің талаптары мен олардың даму перспективаларын білдіреді, кәсіби қызметті басқа маңызды өмірлік контексттермен (отбасылық өмір, хобби және т. б.) үйлестіре алады.

Автономды тұлғаның еңбек нарығындағы мінез-құлқы әлеуметтік-экономикалық жағдайда жалпы бағдарлауды, бос жұмыс орындарын білуді, сондай-ақ жұмыс іздеу, түйіндеме жасау, әңгімелесуден өту және т.б. дағдылардың болуын болжайды. Еңбек сұранысы мен ұсынысы арасындағы салыстырмалы тепе-теңдікке, кәсіби құзыреттілік болған кезде қол жеткізуге болады. Осылайша, кәсіптік бағдар беру жұмысының векторы "кім болу керек?" позициясына "Қандай болу?"».

Сонымен, адамның жеке әлеуметтік тәжірибесінен басқа, көзқарас өздігінен немесе мақсатты қарым-қатынастың, әсіресе болып жатқан оқиғаларға деген жоғары эмпатияны білдіретін бұқаралық коммуникация түрлерінің нәтижесі болуы мүмкін.

Кәсіби көзқарастар қызмет субъектісінің жеке белсенділігін білдіреді және жалпы кәсіби даму барысында пайда болатын семантикалық көзқарастарға жатады.

Тиімді кәсіби таңдау үшін мыналар қажет: өзін-өзі саралау-кәсіби даму субъектісінің тұжырымдамасы, өзіне деген сенім, өмірлік міндеттерді шешудің ұтымдылығы, автономияға

қол жеткізу, болашаққа бағдарлану, кәсіби мүдделер мен жалпы еңбек дағдыларын қалыптастыру, практикалық жұмыстың белгілі бір тәжірибесі. Жетілген кәсіби көзқарастарды сипаттау негізінде олардың жеке көріністерін диагностикалау құралдары жасалады.

Осылайша, мектеп түлегінің жеке кәсіби жоспарлары, оның қабілеттері мен бейімділігі көбінесе мамандық таңдауда ескерілмейді. Туыстарының пікірі, достарының, жолдастарының позициясы, ауылда бір немесе басқа оқу орнының болуы үлкен әсер етеді. Мамандық пен оқу орнын саналы түрде таңдау бірлік жасай алады.

Алайда, мектеп түлегінің жеке кәсіби жоспарлары, оның қабілеттері мен бейімділігі көбінесе мамандық таңдауда ескерілмейді. Жастардың көпшілігінде мамандық таңдау қоғамдағы қалыптасқан стереотиптерге негізделген, бұл мамандық әлемінде өзін табуға кедергі келтіреді және психологиялық қиындықтар туғызады.

Жоғарғы мектеп жасы өзін-өзі танудың белгілі бір деңгейінің көрсеткіші болып табылатын және жоғары сынып оқушыларының құндылық бағдарын қалыптастыруда маңызды рөл атқаратын ересек сезім деп аталатын белсенді түрде қалыптасуымен сипатталады [6].

Жас адамның мамандық таңдауы бір реттік шешім деп аталатын санатқа жатады, сондықтан оқушылардың кәсіби өзін-өзі анықтауда жіберген қателері қоғам үшін де, жастардың өздері үшін де қымбатқа түседі.

Сондықтан жастардың кәсіби жоспарларын қалыптастыруда және түзетуде, кәсіби өсу процесінде жастарға әсер етудің онтайлы жолдарын іздеуде мұғалім мен ата-ананың рөлі соншалықты зор. Мұғалім үшін, бала тәрбиеленетін отбасы үшін, белгілі бір мамандықты таңдауды анықтайтын, келесі кезеңдерде мамандыққа қанағаттануға ықпал ететін күрделі әлеуметтік-психологиялық процестер туралы түсінік алу әлеуметтік-кәсіби өзін-өзі анықтауға маңызды.

Әлеуметтанушылар, психологтар, педагогтар жүргізген көптеген зерттеулер жоғары сынып оқушыларының құндылық бағдарлары жастардың өмірлік жоспарларын қалыптастыруда, нақты мамандық таңдауда үлкен рөл атқаратынын көрсетеді.

Жастардың құндылық бағдарларының қалыптасу процесінің жасөспірімнің өз құрбыларымен, отбасымен, мектеп мұғалімі, жаттықтырушы, үйірме жетекшісімен тұлғааралық қарым-қатынасы әсер ететін күрделі әлеуметтік-психологиялық құбылыс. Жоғары сынып оқушысының мамандық таңдауына басқа факторлармен қатар (отбасылық дәстүрлер, ересек отбасы мүшелерінің баламен эмоционалдық қарым-қатынасының сипаты және т.б.) ата-ананың білім деңгейі мен біліктілігі айтарлықтай әсер етеді.

Құндылық бағдар жүйесі жетілген тұлғаның психологиялық сипаттамасы ретінде және тұлғаның орталық формацияларының бірі ретінде адамның әлеуметтік шындыққа мағыналы қатынасын көрсетеді. Дәл осы сапада құндылық бағдар жүйесі адамның мінез-құлқының мотивациясын анықтайды, оның қызметінің барлық аспектілеріне айтарлықтай әсер етеді. Құндылық бағдарлары қажеттіліктер мен қызығушылықтарды қанағаттандыру үшін белгілі бір әрекеттерді орындауға ішкі дайындықты сипаттайды, оның мінез-құлқының бағытын көрсетеді.

Әр қоғамда берілген мәдениеттің өзіндік ерекшелігін көрсететін бірегей құндылық-бағдарлық құрылым бар. Жеке тұлға әлеуметтену процесінде игеретін құндылықтар жиынтығын оған «аударатын» қоғам болғандықтан, жеке құндылық бағдарлар жүйесін зерттеу күрделі әлеуметтік өзгерістер жағдайында ерекше өзекті мәселе болып көрінеді. Әлеуметтік құндылықтар құрылымында «бұлыңғырлық» болған кезде көптеген құндылықтар бүлінеді, әлеуметтік құрылымдар нормаларды жоғалады, қоғам қойған идеалдар мен құндылықтарда қарама-қайшылықтар пайда болады.

Ғылыми әдебиетте құндылықтың әр түрлі анықтамалары бар. Олардың көптігі сонша, психолог Раттердің М.Л. пікірінше, «әртүрлі авторлардың құндылықтарды зерттеу саласында концептуалды тәртіпке келтіруге ұмтылысы олар үшін бірден-бір келісім нүктесі болып көрінеді» [4, 95б]. Біздің теориялық шолуымызда біз жасөспірімдердің құндылықтарды

кабылдау мәселелеріне егжей-тегжейлі тоқтала отырып, құндылықтар мәселесіне қатысты әртүрлі авторлардың ұстанымдарын қарастыруға және салыстыруға тырысамыз.

Көптеген авторлар құндылықтың екі маңызды сипаттамасын ажыратады: бірінші - маңыздылығы (Тугаринов В.П., Фролов И.Т., Щепаньский Ян., Наумова Н. Ф.) және адам болмысынан, екінші - туынды кейіпкер (Фролович Л.Н., Архангельский Л. М., Здравомыслов А. Г., Ядов В. А., Рубинштейн С. Л.).

Сонымен қатар, әртүрлі ғылымдар аясында құндылықтарды зерттеу ерекшеліктерін бөліп көрсетуге болады. Сонымен, философиялық зерттеу тән: глобалдылық, сонымен қатар құндылықтарды әртүрлі контексте қарастыру: тарихи, мәдени, әлеуметтік және психологиялық зерттеулерге тән деп атауға болады: "құндылық", "қажеттілік", "мақсат", "норма", "бағдары" және т.б. ұғымдарын қатаң түрде таратуға деген ұмтылыс, құндылықтарды әртүрлі негіздер бойынша жіктеуге тырысу (Косова Л.Б., Попова И. М., Лапин Н. И., Рокич М., Шварц Ш.), жеке құндылықтардың құрылымын бөлу [7].

Жеке тұлғаның жеке құндылық құрылымын қалыптастыру әлеуметтену процесінің маңызды факторы болып табылады, ол арқылы адам әлеуметтік қатынастардың барлық толықтығы бойынша қоғамның толық мүшесі болады.

Жеке құндылықтар жүйесі жеке тұлғалардың материалдық және рухани мәдениет шығармаларында объективті, әлеуметтік құндылықтардың мазмұнын белсенді түрде бөлу процесінде дамиды. Әдетте, жоғары хабардарлық жеке құндылықтарға тән, олар санада құндылық бағдарлары түрінде көрінеді және адамдар мен жеке адамның мінез-құлқы арасындағы қарым-қатынасты әлеуметтік реттеудің маңызды факторы.

Ядов В.А. жеке тұлғаның әлеуметтік мінез-құлқын реттеудің диспозициялық тұжырымдамасын жасады. Бұл тұжырымдаманың негізгі идеясы-адамның мінез-құлқы мен қызметін реттейтін иерархиялық түрде ұйымдастырылған әртүрлі диспозициялық құрылымдардың күрделі жүйесі бар. Бұл жүйенің әр деңгейіне үш компонент кіреді: жеке тұлғаның әлеуметтік қызметтің әртүрлі салаларына енуі тұрғысынан жіктелген қажеттілік, жеке тұлға әрекет ететін және белгілі бір қажеттіліктерге "сәйкес келетін" жағдай, тұлғаның мінез-құлқы мен қызметін реттейтін диспозициялық білім. Жеке тұлғаның құндылық бағдарларының жүйесі жеке тұлғаның дамуының ең жоғары деңгейінде қалыптасады және адамның әлеуметтік белсенділігінің маңызды жағдайларында адамның мінез-құлқы мен қызметін реттейді, онда адамның өмір мақсаттарына және осы мақсаттарды қанағаттандыру құралдарына қатынасы көрінеді.

Көптеген зерттеушілер жеке тұлғаның құндылық бағдарлар жүйесін қалыптастыруға үлкен мән берді. Мысалы, жеке тұлғаның дамуымен айналысатын Американды психологы Кольберг Л. жеке тұлғаның адамгершілік даму кезеңдерін зерттеп, Швейцариялық психолог Пиаже Ж. бойынша психикалық даму кезеңдерімен байланыстырды [8].

Ғалым Якобсон П.М. тұлғаның жетілуінің психологиялық аспектілеріне тоқталып, оның әлеуметтік жетілу критерийлерін зерттей отырып, қоғамның құндылықтарын, нормаларын, талаптарын және ережелерін ашу және игерумен байланысты тұлғаның өзегіндегі динамикалық ығысулардың маңызды рөлін атап өтті [9].

Тұлғаның құндылық бағдарлар жүйесін қалыптастыру тұрғысынан ең қызық болып ересек жасөспірімдік кезең өтуге жатады. Құндылық құрылымын қалыптастыру үшін оның ерекше маңызы осы кезеңге тән нақты даму жағдайымен анықталады.

Жасөспірім шақта қызығушылықтардың тұрақты шеңбері қалыптаса бастайды, бұл жасөспірімдердің құндылық бағдарларының психологиялық негізі. Мүдделердің нақты және нақтыдан абстрактіліге және жалпыға ауысуы байқалады, дүниетаным, дін, мораль және этика мәселесіне қызығушылықтың артуы байқалады. Өзінің психологиялық тәжірибесіне және басқа адамдардың тәжірибесіне қызығушылық дамиды. Көбінесе жасөспірім шақтан жасөспірімдікке өту кезеңі мектептің жоғары сыныптарына жатады, сондықтан балалық шақтан ересек кезеңге өту және оқуды бітіргеннен кейін өзін-өзі анықтау мен өмір жолын таңдау қажеттілігі мәселенің күрделенуіне байланысты.

Жоғары сынып оқушысының жеке басын қалыптастыру процесінің маңызды факторлары, оның қоғамға ену процесін және оның құндылық бағдарлары жүйесінің мазмұнын реттейді, қарым-қатынас қажеттілігі мен оқшаулану қажеттілігі реттейді.

Бұл кезеңде қарым-қатынас бірқатар ерекшеліктерге ие болады: жоғары сынып оқушысын қамтитын байланыс топтарының шеңберінің кеңеюі, сонымен бірге қарым-қатынастың үлкен таңдауы, ол өзін айқын дифференциацияда көрсетеді. Коммуникативті топтар-бұл өте кең мүшелері бар және олардың ішіндегі қарым-қатынас қарқындылығы шектеулі достық топтар, оларды жоғары сынып оқушысы өзін-өзі бағалау стандарты және құндылық көзі ретінде пайдалануға тырысады. Атақты ғалымдар Божович Л.И., Кон И.С., Мудрик А.В. жасөспірім шақтан ерте жасөспірімдік кезеңге өтуді ішкі позицияның күрт өзгеруімен байланыстырады, бұл болашаққа ұмтылу жеке тұлғаның басты бағдарына айналады.

Оқшаулану арқылы Мудрик А.В. өзін-өзі танудың белгілі бір деңгейіне жетуі нәтижесінде жеке басының өзі жататын қоғамдастықтан ішкі оқшаулануын түсінеді. Қарым-қатынас процесінің сыртында болғандай, әлеуметтік тәжірибені сіңіру мүмкін емес, сондықтан оқшаулану процесінсіз бұл тәжірибені жеке иелену мүмкін емес. Қарым-қатынас адамның қоғамға, топқа қосылуына ықпал етеді, бұл оған өзінің қауіпсіздігін, топтың өміріне араласуды, эмоционалды жақсылық пен тұрақтылықты сезінеді, оның маңыздылығы ерекше, жоғары сынып оқушылары үшін, өйткені дәл осы жаста қарым-қатынаста түсіну, эмпатия, эмоционалды байланыс рөлі маңызды. Тұлғаның оқшаулануы оған өзін көрсетуге, өзінің даралығын жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

Психолог Кон И.С. ерте жастық шақтағы басты психологиялық меңгеруді оның ішкі жан дүниесін ашу, өзінің қайталанбас ерекшелігін, өзгелерге ұқсамайтындығын сезіну деп санайды. Бұл жаңалық жеке тұлғаның оқшаулануына тікелей байланысты және оны жоғары сынып оқушылары құндылық ретінде сезінеді [9]

Осылайша, жеке құндылық бағдарларының жүйесін қалыптастыру әр түрлі зерттеушілер үшін мұқият назар аударылатын және көп қырлы зерттеудің пәні болып табылады. Мұндай мәселелерді зерттеу жеткіншек жасында ерекше маңызға ие болады, өйткені дәл онтогенез кезеңінде құндылық бағдарларының даму деңгейі байланысты, бұл олардың жеке тұлғаның бағдарлануына шешуші әсер ететін арнайы жүйе ретінде жұмыс істеуін қамтамасыз етеді, оның белсенді әлеуметтік позициясы.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Тұрманова Ж.Е. Жасөспірімдер белсенділігі мен кәсіптік бағдары. Астана, 2011.-113 б.
2. Дүйсенбаев К. Оқушылардың кәсіпті таңдау қабілеттерін дамытуды ұйымдастыру шаралары. Қазақ мұғалімі. 2006. № 34 (468).-9 б.
3. Абенова, А. К. Научно-педагогические основы профессионального самоопределения старшеклассников в системе «школа – вуз»: диссертация ... кандидата педагогических наук: 13.00.01 / Абенова Айжамал Кажмухановна. - Душанбе, 2015. - 254 с.
4. Попова З. Особенности профконсультирования женщин. Саратов, 2005. 286с.
5. Демин А., Попова И. Способы адаптации безработных в трудной жизненной ситуации // Социс. 2000. № 5. С. 35-47.
6. Раттер М. Помощь трудным детям. М.: Эксмо, 1999.-315с.
7. Асмолов А. Г. Психология личности. — М., 1990. —С. 8—25,132—173.
8. Энциклопедия профессионального образования. М., 2003. -306с.
9. Кон И. С. Психология старшеклассника. —М.: Просвещение. 2004, -207с.